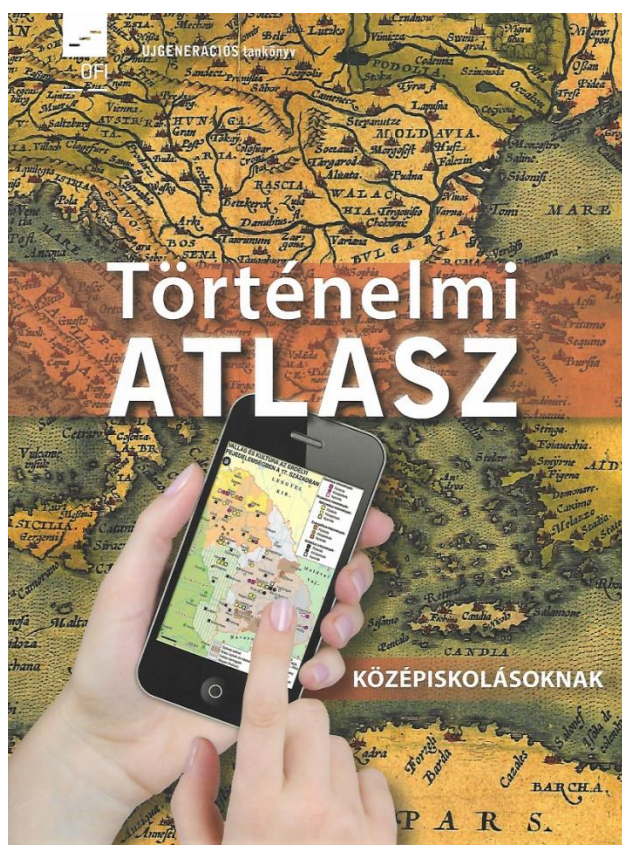

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2019/06/katona-andras-az-uj-tortenelmi-atlasz-kozepiskolasoknak-rovid-bemutatasa-10-02-08>

Katona András

Az új Történelmi atlasz középiskolásoknak rövid bemutatása¹

Az atlasz és előzményei

2018-ban immár az 1. – némileg – javított kiadása jelent meg az új középiskolai atlasznak, melyet az *Eszterházy Károly Egyetem Oktatókutatató és Fejlesztő Intézete* adott ki először 2017-ban az *Újgenerációs tankönyvek* sorozatában.² Indokoltnak látszik rövid bemutatása, annál is inkább, mert használata a 2018/2019-es tanévtől kizárólagos az érettségi vizsgákon.³ E más iskolai atlaszokhoz képest (vö. *Cartographia Középiskolai történelmi atlasz*, 184 oldal; *Mozaik Történelmi atlasz középiskolásoknak*, 161 oldal) jelentősen – csaknem felére (88 oldal) – csökkentett, előzményéhez képest (*Történelmi atlasz középiskolásoknak. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2015*, 56 oldal;⁴ *Történelmi atlasz középiskolásoknak. 1. Átdolgozott kiadás. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2016*, 64 oldal⁵) viszont 22 oldallal növelt terjedelmű atlasz szerkezetében és tartalmában is sokban eltér a korábbiaktól, ugyanakkor tökéletesen megfelel a 2012-ben megjelent kerettantervek követelményeinek:

- 51/2012 (XII. 21.) EMMI rendelet 3. sz. melléklet 3.2.05. (Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyama számára);

Katona András: Az új Történelmi atlasz középiskolásoknak rövid bemutatása

- 51/2012 (XII. 21.) EMMI rendelet 4. sz. melléklet 4.2.05. (Kerettanterv a gimnáziumok 7–12. évfolyama számára);
- 51/2012 (XII. 21.) EMMI rendelet 5. sz. melléklet 5.2.05. (Kerettanterv a gimnáziumok 5–12. évfolyama számára);
- 51/2012 (XII. 21.) EMMI rendelet 6. sz. melléklet 6.2.04. (Kerettanterv a szakközépiskolák 9–12. évfolyama számára);
- 51/2012 (XII. 21.) EMMI rendelet 14. sz. melléklet (Kerettanterv a szakgimnáziumok számára);
- 51/2012 (XII. 21.) EMMI rendelet 12. sz. melléklet 12.3.04. (Kerettanterv a felnőttoktatás számára).

Az egyes évfolyamonkénti megfeleléseket külön táblázatokban összegeztük (1–5. táblázat).

1. táblázat: Az atlasz kerettantervi megfelelése iskolatípusonként és témakörönként (VII–VIII. évfolyam)

ÉVFOLYAM	KERETTANTERVI TÉMAKÖRÖK		TÉRKÉP SZÁMA AZ ATLASZBAN*
	A/ Négyosztályos gimnázium, szakközépiskola, szakgimnázium, felnőttoktatás	B/ Hat- és nyolcosztályos gimnázium	
VII.		Az őskor és az ókori Kelet	B: 3a,b,c; 4a,b,c; 5a,b; 6a;
		Az ókori Hellász	B: 6b,c; 7a,b,c,d; 9a;
		Az ókori Róma	B: 8a,b,c,d; 9b, 10a,b,c; 11a,b;
VIII.		A középkor	B: 12a,b; 14a,b; 16a,b,c;18a,b,c,d; 20a,b; 22a,b,c;
		A magyar őstörténet és az Árpádok kora	B: 13a,b; 15a,b; 17a,c;
		Magyarország története a vegyesházi királyok korában	B: 17b; 19a,b,c; 21a,b; 23a,b; 25a;

* **A**-val a négyosztályos középiskolák, **B**-vel hat- és nyolcosztályos gimnázium témaköreikhez tartozó térképeket jelöltük. Továbbá az egyetemes történelmi témájú térképeket feketével, a magyar történelmi térképeket pirossal adtuk meg - mind a két esetben. Ezeket az alapelveket érvényesítettük a 2.,3., 4. és 5. táblázat esetén is.

Katona András: Az új Történelmi atlasz középiskolásoknak rövid bemutatása

2. táblázat: Az atlasz kerettantervi megfelelése iskolatípusonként és témakörönként (IX. évfolyam)

ÉVFOLYAM	KERETTANTERVI TÉMAKÖRÖK		TÉRKÉP SZÁMA AZ ATLASZBAN*
	A/ Négyosztályos gimnázium, szakközépiskola, szakgimnázium, felnőttoktatás	B/ Hat- és nyolcosztályos gimnázium	
IX.	Az őskor és az ókori Kelet	A világ és Európa a kora újkorban	A: 3a,b,c, 4a,b,c; 5a,b; 6a; B: 24a,b,c; 26a, 28a,b; 30a; 32a,b,c,d; 34a,b; 36a,b,c;
	Az ókori Hellász	Magyarország a kora újkorban	A: 6b,c; 7a,b,c,d; 9a; B: 25b; 27a,b; 27a,b; 30b, 31a,b; 33a,b,c; 35a,b,c;
	Az ókori Róma	A felvilágosodás kora	A: 8a,b,c,d; 9b; 10a,b,c; 11a,b; B: 34b; 36a,b,c; 38a,b,c; 41a,c;
	A középkor		A: 12a,b; 14a,b; 14a,b,c; 18a,b,c,d; 20a,b; 22a,b,c;
	A magyarság története a kezdetektől 1490-ig		A: 13a,b; 15a,b; 17a,b,c; 19a,b,c; 21a,b; 23a,b; 25a;

3. táblázat: Az atlasz kerettantervi megfelelése iskolatípusonként és témakörönként (X. évfolyam)

ÉVFOLYAM	KERETTANTERVI TÉMAKÖRÖK		TÉRKÉP SZÁMA AZ ATLASZBAN
	A/ Négyosztályos gimnázium, szakközépiskola, szakgimnázium, felnőttoktatás	B/ Hat- és nyolcosztályos gimnázium	
X.	A világ és Európa a kora újkorban	Újjáépítés és felvilágosult abszolutizmus Magyarországon	A: 24a,b,c; 26a; 28a,b; 30a; 30a,b,c,d; 34a,b; B: 37a,b; 39a,b;
	Magyarország a kora újkorban	A forradalmak és a Szent Szövetség kora	A: 25b; 27a,b; 29a,b; 30b; 31a,b; 33a,b,c; 35a,b,c;

Katona András: Az új Történelmi atlasz középiskolásoknak rövid bemutatása

			B: 36c; 40a,b,c,d; 41b,d; 42a,b; 43b;
	Felvilágosodás, forradalmak és a polgárosodás kora	A polgárosodás kora, forradalom és szabadságharc Magyarországon	A: 34b; 36a,b,c; 38a,b,c; 40a,b,c,d; 41a,c; 42a,b; 43b; B: 43a; 44a,b; 45a,b;
	Az újjáépítés kora Magyarországon	Nemzetállamok kialakulása. Magyarország története a szabadságharc leverésétől a kiegyezés megkötéséig	A: 37a,b; 39a,b; B: 46a; 48a,b; 47b;
	Reformkor, forradalom és szabadságharc Magyarországon		A: 43a; 44a,b; 45a,b;

4. táblázat: Az atlasz kerettantervi megfelelése iskolatípusonként és témakörönként (XI. évfolyam)

ÉVFOLYAM	KERETTANTERVI TÉMAKÖRÖK		TÉRKÉP SZÁMA AZ ATLASZBAN
	A/ Négyosztályos gimnázium, szakközépiskola, szakgimnázium, felnőttoktatás	B/ Hat- és nyolcosztályos gimnázium	
XI.	A nemzetállamok és a birodalmi politika kora	A nemzetállamok és a birodalmi politika kora	A: 41/b,d; 46a,b,c; 48a,b,c; 50a,b,c,d; B: 41/b,d; 46a,b,c; 48a,b,c; 50a,b,c,d;
	A kiegyezéshez vezető út és a dualizmus kora Magyarországon	A dualizmus kora Magyarországon	A: 47a,b; 49a,b,c,d,e; 51a,b,c; 73b; B: 47b; 49a,b,c,d,e; 51a,b,c; 73b;
	Az első világháború és következményei*		52a,b; 53a,b; 54a,b; 55a; 57a,b;
	Európa és a világ a két világháború között		54b; 54a–b, 56a–d,
	Magyarország a két világháború között		55b; 57c,e; 61a;
	A második világháború		58c; 59a,b; 60a,b; 61a,b; 62a,b; 63a;

* E témától kezdődően a négyosztályos középiskolák, valamint a hat- és nyolcosztályos gimnáziumok azonos évfolyamon használhatják az atlasz térképeit.

5. táblázat: Az atlasz kerettantervi megfelelése iskolatípusonként és témakörönként (XII. évfolyam)

ÉVFOLYAM	KERETTANTERVI TÉMAKÖRÖK		TÉRKÉP SZÁMA AZ ATLASZBAN
	A/ Négyosztályos gimnázium, szakközépiskola, szakgimnázium, felnőttoktatás	B/ Hat- és nyolcosztályos gimnázium	
XII.	Hidegháborús konfliktusok és a kétpólusú világ kiépülése		63b,c; 64a,b; 65c; 68a,b,e,f;
	Magyarország 1945–1956 között		65a,b; 67a,b,c,d;
	A két világrendszer versengése, a szovjet tömb felbomlása		64a; 68c,d,g; 70a,b;
	A Kádár-korszak		65d; 67a,b;
	Az egységesülő Európa, a globalizáció kiteljesedése		70a,b,c; 72c; 73e; 74a;
	A demokratikus viszonyok megteremtése és kiépítése Magyarországon		71a,b; 73a,b,c,d;

Az atlasz korábbi előzményeit (*Történelmi atlasz középiskolásoknak, 2015. OFI, 1. kiadás, 56 oldal; Történelmi atlasz középiskolásoknak, 2016. OFI, 1. átdolgozott kiadás, 64 oldal*) több szempontból jogos bírálatok érték (például *A Történelemtanárok Egylete Tankönyvelemző Műhelyének kritikája az OFI Történelmi atlasz általános iskolásoknak és Történelmi atlasz középiskolásoknak című kísérleti kiadványairól*), de elsősorban a *Történelemoktatók Szakmai Egyesülete* által jegyzett kritikák nyomán (*Történelmi atlasz középiskolásoknak. Átdolgozott kiadás, OFI, 2016. A TSZE szakmai véleménye*,⁶ 19 l.) indultak meg a koncepciózus átszerkesztési és átalakítási munkálatok.

Szerkesztési alapelvek

- Az atlasz szerkezetének átalakítása középpontjában főként az *egyetemes és magyar történelmi szinkronizmusának* megteremtése állt. Ez a legjelentősebb újdonság atlaszunkban. Tudomásunk szerint középiskolás atlasz ilyen szerkezetben még nem készült.
- Az atlasz *terjedelme* a korábbiakhoz képest 56, illetve 64 oldalról 88 oldalra *bővült*. A bővített térképállomány teljes egészében *lefedti a 2012-es kerettanterveket* (ld. **1–5. táblázat**) és az ennek megfelelő *érettségi követelményeket*. A térképek – néhány melléktérkép kivételével – immár tartalmaznak *fokhálózatot* és ún. *keresőhálót* is. Előbbi a földrajzi tájékozódást, az utóbbi – a tájékozódáson túl – az új helynévmutató használatát segíti. Az egyes térképeknél megadott *vonalas aránymértékek* mellett megjelennek a számszerűsített *méretarányok* is.
- A 72 térképoldal mellett a bővített változat már magában foglalja a korábbiakhoz képest új *mellékleteket*:
  - a) a már említett, viszonylag részletes *helynévmutatót*,
  - b) egy újszerű *kronológiát* (*Képes térképkereső évszámokhoz*) és
  - c) egy teljesen új *Címerek a magyar állam történetéből* képes összeállítást;

Katona András: Az új Történelmi atlasz középiskolásoknak rövid bemutatása

- d) az atlasz ún. előzéke (első belső borító, egyik belív) és ún. utózéka (hátsó belső borító, másik belív) is kellően informatív összeállítás a történelmi Magyarország térségéről: *30 magyar vonatkozású történelmi emlékhely a Kárpát-medencében*, illetve *A kulturális világörökség magyar vonatkozású helyszínei a Kárpát-medencében*.
- Az atlasz térképanyagát koronként és témánként egybevetettük a jelenleg jóváhagyott tankönyvek térképeivel (vö. **MELLÉKLET a Történelmi atlasz középiskolásoknak rövid bemutatásához: Tankönyvi és atlasztérképek**)⁷ a felesleges ismétlődések lehetőség szerinti kiküszöbölésére. Igaz, a tankönyvi térképek részletezettsége adott témában nagyobb, és funkciója is jelentősen eltér az atlaszok térképeitől, többnyire mélyebb elemzést tesz lehetővé egy szűkebb témában.
  - Az eddigi osztályok szerinti (9., 10., 11., 12.) felosztást a történelmi korok szerintivel váltottuk fel az atlaszban. Egyrészt, hogy egyaránt használható legyen az atlasz a négy-, hat- és nyolcosztályos gimnáziumokban is, másrészt az idő és tér egységét kívántuk szemléltetni ezzel is. Az egyes korok jelzését a térképoldalszélek is tartalmazzák *felirattal* (őskor, ókor, középkor, újkor, jelenkor) és *színekkel* egyaránt: a vörös az őskor, a narancs az ókor, a kék a középkor, a zöld az újkor, a barna pedig a jelenkor oldalai szegélyének a színe, összhangban a kronológia időszakjaival. Mindez a fent említett *idő és tér egységét* is igyekszik szemléltetni.
  - A közel 200 térkép több mint 40%-a magyar történelmi tematikájú (sőt, ha az ókort leszámítjuk, akkor ez a szám 47%), beleértve ebbe a Kárpát-medence egyrészt honfoglalás előtti, másrészt természetesen a magyar állam és történelem környezetének Trianon előtti ábrázolásait.

4. táblázat: Az egyetemes és magyar történelmi témájú térképek száma koronként

	Őskor–ókor	Középkor	Újkor	Jelenkor	Összesen
Egyetemes történelem	24	16	37	38	115
Magyar történelem	2	16	35	26	79
Összesen	26	32	72	64	194

A teljesen új térképek száma mintegy tucatnyi:

- Európa a 15. században (20a);
- A Magyar Királyság népsűrűsége a 15. század végén (23b);
- A három részre szakadt ország, 1590 (29a);
- Erdély gazdasága a 17. század első felében (31a);
- Ázsia a 17–18. században (36b);
- A francia forradalom (40a);
- Afrika a 16–18. században (41a);
- Afrika 1885-ben (41b);
- Közép- és Dél-Amerika a 18. század végén (41c);
- Közép- és Dél-Amerika a 19. században (41d);
- Írni-olvasni tudók aránya, 1890 (49a);
- A vasúthálózat fejlődése, 1846–1913 (49e);

Katona András: Az új Történelmi atlasz középiskolásoknak rövid bemutatása

- Az ukrán válság, 2014–2016 (70c);
- A globalizálódó világ és konfliktusai, 1990-től napjainkig (74a).

Jelentősen átdolgozott térképek száma is alig több két tucatnál:

- (Nagy) Lajos (1342–1382) kettős királysága (19b);
- Hunyadi János törökellenes harcai, 1441–1456 (21a);
- A Magyar Királyság népei a 15. század végén (23a);
- Európa a 16. században (26a);
- Török hadjáratok és beháború, 1526–1541 (27a);
- Európa vallási térképe a 16. század és 17. század végén (28ab);
- Felekezeti és kulturális viszonyok a 16. század végén (29b);
- A Habsburg Monarchia a 16. század végén (30a);
- Oroszország terjeszkedése Kelet-Európában, 1533–1830 (34b);
- Ázsia a 17–18. században (36c);
- Észak-Amerika a 18. század közepén (38a);
- Az észak-amerikai függetlenségi háború, 1775–1783 (38b);
- Szabadságharc 1–4. 1848–1849 (44ab, 45a,b);
- A krími háború, 1853–1856. Az egységes Olaszország és Németország kialakulása, 1859–1871 (46a);
- A Magyar Királyság közigazgatása, 1886–1918 (47a);
- A Magyar Királyság közigazgatása, 1849–1860 (47b);
- Az első világháború Európában, 1914–1918 (52a);
- A II. világháború Európában és Észak-Afrikában, 1939. szeptember – 1942. október (59a);
- A II. világháború Európában és Észak-Afrikában, 1942. november – 1945. május 9. (59b);
- A megosztott Európa, 1945–1989 (64a);
- A kétpólusú világ és konfliktusai, 1945–1989 (66a).

Ugyanakkor valamennyi korábban is megvolt térképen történtek kisebb-nagyobb mértékű átalakítások, túl az atlasz átszerkesztésén. Néhány térkép kimaradt a korábbi atlaszból:

- Buda a középkor végén (20/c);
- A Kaukázus és környéke 1989–2016 (60/c);
- Háború Horvátországban és Boszniában (61/b);
- Délnyugat-Ázsia 1947–2006 (61/d);
- Országgyűlési képviselő-választások, 1990 (64/e).

(Az oldalszámok ezúttal a 2016-os átdolgozott kiadásra vonatkoznak.)

Az atlasz hátsó borítójának tájékoztatója szerint *az új történelmi atlasz* nemcsak kézbe vehető, hanem *digitális formában is használható*. Görgethető, nagyítható, kattintható digitális térképek is készültek. Ezekhez tartozik egy-egy vaktérkép, melyen tesztelhető a tudás, és olyan digitális tartalmak helyezhetők el, amelyek segítenek a tanulásban. Ezek eléréséhez okostelefonra vagy hátsó kamerás tabletre van szükség. A teljes atlasz az Okosportálon lapozható formában is megtekinthető.⁸

Néhány tudnivaló a térképek tanulmányozásához

1. Néhány térképen törekedtünk csupán a *domborzati viszonyok jelölésére*.

- Az ókori Közel-Kelet, Kr. e. 25–11. század (5a);
- Az ókori Közel-Kelet, Kr. e. 10–6. század (5b);
- A pun háborúk, Kr. e. 264–146 (8b);
- A magyar nép vándorlása és a honfoglalás, 6–9. század (13a);
- A Kárpát-medence a honfoglalás idején (13b);
- Várépítés és a román stílus emlékei 1300-ig (15b);
- Horvát és dalmát hadjáratok, 1091-1124 (17a).

2. A földrajzban is szokásos domborzati térképek mellett többször alkalmazza az atlasz a terepviszonyok jelölésére a történelmi térképeken megszokottabb árnyékolást (a kartográfiában használt szakkifejezéssel summerolást), főleg a tőlünk távolabbi korok (ókor, középkor, kora újkor) térképein:

- Az ókori Kelet, Kr. e. 3–1. évezred (4a);
- Az ókori Egyiptom, Kr. e. 3000–332 (4b);
- A Közel-Kelet térsége, Kr. e. 18–6. század (4c);
- Az Óperzsa Birodalom, r. e. 560–330 (6a);
- Az ókori Hellász, Kr. e. 16–6. század (6b);
- Görög-perzsa háborúk, Kr. e. 499–478 (7a);
- Itália meghódítása, Kr. e. 5–3. század (8a);
- A Földközi-tenger medencéjének meghódítása (8d);
- A Mongol Birodalom a 13–14. században (16c);
- A Magyar Királyság a 13. században és a tatárjárás (17c);
- Az oszmán-török állam terjeszkedése, 1300–1683 (20b);
- A Magyar Királyság a Jagelló-korban, 1490–1526 (25b);
- Török hadjáratok és belháború, 1526–1541 (27a);
- A három részre szakadó ország, 1541–1590 (27b);
- A Habsburg Monarchia a 16. század végén (30a);
- A három részre szakadt ország gazdasága és kereskedelme a 16–17. században (33c);
- Szövetségi rendszerek a 18. század elején (34a).

Érthető, hiszen a földrajzi tényezőnek ezekben a korábbi időkben lényegesen nagyobb szerepe volt.

3. A *szuverén magyar állam* – tehát az 1000–1526 közötti, az 1848–49-es szabadságharc alatti és az 1918 utáni időszakban – a politikai áttekintő térképeken jellemzően a korábban megszokott halvány rózsaszínnel szerepel:

- A Magyar Királyság a 11. században (15a);
- Kelet-Európa a 14. század közepén (16b);
- A Magyar Királyság európai kapcsolatai, 1000–1526 (17b);
- A Magyar Királyság a 13. században és a tatárjárás (17c);
- I. (Nagy) Lajos kettős királysága, 1370–1382 (19b);
- A Magyar Királyság Luxemburgi Zsigmond korában, 1387–1437 (19c);
- Európa a 15. században (20a);
- Hunyadi János törökellenes harcai, 1441–1456 (21a);
- Kelet-Közép-Európa Hunyadi Mátyás korában, 1458–1490 (21b);

Katona András: Az új Történelmi atlasz középiskolásoknak rövid bemutatása

- A Magyar Királyság kultúrája a 13–16. században (25a);
- A Magyar Királyság a Jagelló-korban, 1490–1526 (25b);
- Szabadságharc 1–4. 1848–1849 (44ab–45a,b);
- A történelmi Magyarország felbomlása, 1918. november – 1919. március (53a);
- A Magyarországi Tanácsköztársaság (1919. március 21. – augusztus 1. (53b);
- Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása és az új közép-európai államok, 1924 (54a);
- Európa a Párizs környéki békék után, 1919–1924 (54b);
- A trianoni békeszerződés gazdasági következményei (55b);
- Területi átrendeződés Köztes-Európában, 1918–1921 (58a);
- Területi átrendeződés Köztes-Európában, 1938–1941 (58b);
- Hadműveletek a Kárpát-medencében, 1944. augusztus – 1945. április (63a);
- A csehszlovák-magyar lakosságcsere, 1946–1947 (65a);
- A magyarországi németek kitelepítése, 1946–1948 (65b);
- A magyarországi nemzetiségek, 2011 (71b).

1944 és 1990 között – a korlátozott szuverenitás idején – azért vannak kivételek, előbb a területgyarapodások (61a), aztán a német (61b), majd a szovjet megszállás (67d, 69b) jelzésére.

4. A török háborúkat bemutató kora újkori magyar történelemhez kapcsolódó térképek esetében a Habsburg uralom alatt álló királyi Magyarország sárga színezéssel jelenik meg, a havasalföldi és moldvai török hűbéres fejedelemségeket pedig a világosabb zöld árnyalat jelöli. Például:

- Török hadjáratok és belháború, 1526–1541 (27a);
- A három részre szakadó ország, 1541–1590 (27b);
- A három részre szakadt ország, 1590 (29a);
- A tizenöt éves háború és a Bocskai-felkelés, 1591–1606 (30b);
- Erdély gazdasága a 17. század első felében (31a);
- Az erdélyi fejedelmek hadjáratai, 1619–1645 és az erdélyi–török háború, 1658–1662 (31b);
- Habsburg–török háború és Zrínyi Mikós hadjárata, 1663–1664 (33b);
- A három részre szakadt ország gazdasága és kereskedelme a 16–17. században (33c);
- A török kiűzése Magyarországról, 1683–1699 (35a);
- A Rákóczi-szabadságharc, 1703–1711 (33b).

Erdély esetében – ahol ez szükséges – a jelmagyarázat szövege utal a török vazallusságra, a fejedelemség színe pedig egy lilás szín. Azokon a térképeken, amelyek az 1526 utáni állapotokat ábrázolják – tehát a Habsburg-ház trónra jutása utáni eseményeket mutatnak be –, az osztrák örökös tartományok is állandó sárgásbarna (keki) színnel jelennek meg.

5. A történelmi összefüggések vizualizációja érdekében a történelmi Magyarország feldarabolásában részt vevő államok, valamint a kelet-közép-európai térségben 1918–1947 között lezajló határváltozásokban érintett országok a korszak területi átrendeződéseit bemutató térképeken egységes színekkel szerepelnek. Színjelölésével hasonló egységesítésre törekszik az atlasz az azonos tematikájú (pl. egyházi, nemzetiségi) térképek esetében is, például az egyes etnikumok jelzésében.

- Az atlasz a lehető legnagyobb mértékben törekszik a *helységnevek egységesítésére*. Az *antikvitás* – latin és görög – *neveit az ókor végéig*

Katona András: Az új Történelmi atlasz középiskolásoknak rövid bemutatása

alkalmazza. Onnantól kezdve a magyar alak szerepel ott, ahol ez lehetséges. A politikai áttekintő térképeken az önálló színnel jelölt területek/államok neve *egységesen*, de különböző nagyságú *KISKAPITÁLISSAL* jelenik meg. Ha egy terület alávett státusban állt, azt a név *normál* (esetleg *ritkített*) betűtípusa mellett a színezés is jelzi.

- Az atlasz a jelrendszer egységesítésére törekszik a *csaták és ütközetek*⁹ helyének, a hozzájuk tartozó évszámok és településnevek színjelölése tekintetében. A térképek egy része ugyanakkor az *eseményeket egy szereplő szemszögéből mutatja be*. Ilyenek a *magyar történelemhez kapcsolódó térképek*, de néhány egyetemes történelmi témához illeszkedő térkép is hasonló logikát követ (pl. a napóleoni háborúkat bemutató 40c térkép). Ezekben az esetekben fontos a győztes/vesztes kilétének megmutatása, amit a *csataszimbólum segítségével* (felfelé/lefelé fordított karddal), *az évszám és a településnév* színén keresztül ábrázolunk. A hagyományhoz illeszkedve a térkép középpontjában álló szereplőket – pl. a magyarokat – következetesen piros színnel jelöltük (pl. hadseregek vonulását ábrázoló nyilak esetében). A *fegyverletételeket és békekötéseket* is azonos, de egymástól eltérő jellel illeti az atlasz.
- A hagyományos, és még mindig többségben lévő esemény- és politikatörténeti térképek mellett számos *gazdaság- és kultúrtörténeti tematikájút* is tartalmaz az atlasz:
  - Fontosabb őskori lelőhelyek Magyarországon (3b);
  - Az ókori görög kultúra, Kr. e. 8–5. század és A római Birodalom gazdasága és kultúrája, Kr. u. 2. század (9ab);
  - A kereszténység elterjedése az 1–11. században (10c);
  - Várépítés és a román stílus emlékei 1300-ig (15b);
  - Az 1347–1353 közötti pestisjárvány (16a);
  - A bizánci, a román, a gótikus, a reneszánsz építészeti stílus elterjedése 6–16. század (18a,b,c,d);
  - Művelődés Európában a 11–16. században (22c);
  - A Magyar Királyság kultúrája a 13–16. században (25a);
  - Európa vallási térképe a 16. század és 17. század végén (28ab);
  - Erdély gazdasága a 17. század első felében (31a);
  - Vallás és kultúra az Erdélyi Fejedelemségben a 17. században (33a);
  - A három részre szakadt ország gazdasága és kereskedelme a 16–17. században (33c);
  - A Magyar Királyság kultúrája és oktatása a 18. század végén (39b);
  - Az ipari forradalom Európában 1850-ig (42b);
  - A Magyar Királyság a reformkorban (43a);
  - Írni és olvasni tudók aránya, 1890 (49a);
  - A vasúthálózat fejlődése, 1846–1913 (49d);
  - A Magyar Királyság ipara és bányászata 1910 körül (51b);
  - A trianoni békeszerződés gazdasági következményei (55b);
  - A nagy gazdasági világválság, 1929–1933 (56b);
  - Magyarország ipara és bányászata, 1930 (57e);
  - Magyarország közigazgatása és bányászata (69a);
  - A Föld vallási kultúrái a második ezredfordulón (73e).

Ezek jelrendszere kialakításakor is egységességre törekedtünk. A térképek egy része egymás közötti összehasonlításra is lehetőséget kínál: pl. a görög és római kultúra, a 16. és

Katona András: Az új Történelmi atlasz középiskolásoknak rövid bemutatása

17. századi európai vallások elterjedése, a kora újkori erdélyi gazdaság és kultúra, az 1910. és 1930. évi magyarországi ipar és bányászat vonatkozásában.

6. Az *etnikai és demográfiai térképek* 55a; 65a,b,c; 71a,b; 73a,b,c,d) is kínálnak hasonló lehetőségeket, főleg a magyarországi etnikumok és nemzetiségek vonatkozásában:

- A Magyar Királyság népei és népsűrűsége a 15. század végén (23a,b);
- Etnikai változások Kárpát-medencében a 16–18 században, A Magyar Királyság etnikai térképe a 18. században (37a,b);
- A Habsburg Birodalom 1848 tavaszán–nyarán (43b);
- A kivándorlók aránya a lakosságban, 1901–1910 (49b);
- A hazai zsidóság 1910-ben (49c);
- Az Osztrák-Magyar Monarchia etnikai térképe (51a);
- A trianoni békeszerződés, 1920. június 4. (55a);
- A csehszlovák-magyar lakosságcsere, 1946–1947 (65a);
- A magyarországi németek kitelepítése, 1946–1948 (65b);
- Népmozgások és kitelepítések Közép-Európában, 1944–1952 (65c);
- A Kárpát-medencei magyarság a második ezredfordulón (71a);
- A magyarországi nemzetiségek, 2011 (71b);
- A cigányság vándorlása és Az európai cigányság, 2007 (73a,c);
- A magyarországi cigányság, 1893 és 2003 (73b,d).

7. Sajátosak az ún. *városterképek*:

- Az ókori Athén (6c); Az ókori Róma (8c);
- Budapest fejlődése (49c); Az 1956-os forradalom és szabadságharc Budapest térképei (67a,b,c);
- A megosztott Berlin (64b); Jeruzsálem, az Óváros: 68f.
- Ezek események ábrázolása (67,a,b,c) mellett a politikatörténet tanításához (64b), összehasonlításra és kultúrtörténeti szempontból (6c és 8c, valamint 68f) egyaránt használhatóak.

8. Ugyanakkor a *csataterképeket mellőztük*, mert bőven találhatóak ilyenek a tankönyvekben, főleg a Száray-féle sorozatban.

5. táblázat: Csata-terképek a tankönyvekben*

Ókor	Középkor	Újkor	Jelenkor
Marathón (Sz.)	Muhi (Sz., Ú.)	Buda, 1686 (Sz., Ú.)	Az olasz front (Sz.)
Thermopülai (Sz., Ú.)	Várna (Sz.)	Austerlitz (Sz.)	Sztálingrád (Sz.)
Szalamisz (Sz.)	Nándorfehérvár (Sz.)	Pest-Buda, 1848 (Sz., Ú.)	Don-kanyar (Sz., Ú.)
Gaugaméla (Sz.)	Mohács (Sz., Ú.)	Isaszeg (Sz.)	Budapest ostroma (Sz., Ú.)

* Sz.= Száray-féle tankönyvsorozat, Ú.= Újgenerációs tankönyvek

Újszerű térképek – újszerű megoldások

Jelentős azon térképek száma, amelyek más iskolai atlaszokban nem, vagy csak alig szerepelnek. Ezek alkalmasak *ismeretbővítésre* (5d; 22b; 32d; 36c; 40a,b; 46a, 57b,d; 66a; 70c; 72b,c; 73c; 74a), *szemléletformálásra* (29b; 49a,c; 56b; 60b; 61b; 65b; 66c; 69b), *folyamatok bemutatására* (57a; 68e,g; 73b,d), *összehasonlításra más térképekkel* (15b; 18a; 31a; 41a,c; 58a,b; 66a; 74a).

6. táblázat: Újszerű térképek az atlaszban

Egyetemes történelem	Magyar történelem
5d) Hellenisztikus városalapítások, Kr. e. 3–2. század	15b) Várépítés és a román stílus emlékei Magyarországon 1300-ig
18a) A bizánci építészeti stílus elterjedése, 6–15. század	27a) Török hadjáratok és belháború, 1526–1541
22b) Franciaország, Anglia és Skócia a 14–15. században	29/b) Felekezeti és kulturális viszonyok a 16. század végén
32d) A Francia Királyság a 17. században	31a) Erdély gazdasága a 17. század első felében
36c) Ázsia a 17–18. században	44a–b) és 45a–b) Négy térkép az 1848/1849-es szabadságharcról
40a) A francia forradalom, 1789–1794	49a) Írni-olvasni tudók aránya, 1890
40b) A francia forradalmi háborúk, 1792–1799	49c) A hazai zsidóság 1910-ben
41a) Afrika a 16–18. században	57a) A trianoni Magyarország határainak kialakulása, 1919–1921
41c) Közép- és Dél-Amerika a 18. század végén	57b) Nemzetgyűlési választások Magyarországon, 1920. január
46a) <i>A krími háború.</i> Az egységes Olaszország és Németország kialakulása	57d) A katolikus egyházmegyék és a római katolikusok Magyarországon, 1920
56b) A nagy gazdasági világválság, 1929–1933	60b) A magyarországi vidéki zsidóság gettósítása és deportálása, 1944
58a–b) Területi átrendeződés Köztes-Európában, 1918–1921 és 1938–1941	61b) Magyarország német megszállása, 1944. március 19.
66a) A kétpólusú világ konfliktusai, 1945–1989	65a) Csehszlovák–magyar lakosságcsere, 1946–1947
66/c) Az Egyesült Államok és a Szovjetunió katonai szembenállása a hidegháború idején	65b) A magyarországi németek kitelepítése, 1946–1948
68e) Az ENSZ terve Palesztina felosztására, 1947	69b) Szovjet csapatok Magyarországon, 1989
68f) Jeruzsálem, az Óváros	73b) A magyarországi cigányság, 1893
70c) Az ukrán válság, 2014–2016	73d) A magyarországi cigányság, 2003
72b) Koszovó napjainkban	
72c) A Közel-Kelet, 1988–2016	
73c) Az európai cigányság, 2007	
74a) A globalizálódó világ és konfliktusai 1990-től napjainkig	

Katona András: Az új Történelmi atlasz középiskolásoknak rövid bemutatása

A térképek száma a jelenkor felé gyarapodik, illeszkedve a kerettantervek tananyagának ilyen irányú eltolódásához: őskor: 3, ókor: 23, középkor: 32, újkor: 72, jelenkor: 64 (1945 előtt: 29, 1945 után: 35). Különösen a legutóbbi, az utolsó évfolyamok anyagát jelentő 1945 utáni történéseket ábrázoló térképek száma nőtt jelentős mértékben. Itt a régi, osztályok szerinti felosztási elv található az újabb, korok szerintivel.

Fontos újszerű megoldás a szinkronisztikus szerkesztési elv alkalmazása, ami azt jelenti, hogy a középkortól kezdve az azonos korok egyetemes és magyar történelmi térképeit – néhány kivételtől eltekintve – közös oldalpáron helyeztük el. Sok esetben ez időbeli párhuzamosságot jelent csupán, de ez is egyrészt segíti a szinkronisztikus látásmód fejlesztését, másrészt esetenként rávilágít arra, hogy az egyetemes történelmi események mennyiben hatottak nemzeti történelmünkre, esetleg befolyásolták azt. Lássuk ezeket a párhuzamosságokat (a magyar történelmi térképeket pirossal adtuk meg), de csak a legjobb lehetőségeket mutatjuk be rövid indokolással.

7. táblázat: Példák az egyetemes és magyar történelmi térképek szinkronizmusára

KÖZÉPKOR

12a	Európa Nagy Károly korában, 768–814	13a	A magyar nép vándorlása és a honfoglalás, 6–9. század
12b	Európa a 9–10. században	13b	A Kárpát-medence a honfoglalás idején

A magyarság vándorlása és a honfoglalás az európai környezetben ágyazottan jelenik meg a két oldalon.

14a	Az iszlám világ az első ezredfordulóig, 7–10. század	15a	A Magyar Királyság a 11. században
14b	Európa a 11–13. században és a kereszties hadjáratok	15b	Várépítés és a román stílus emlékei 1300-ig

A létrejött Magyar Királyság könnyebben beilleszthető a korabeli európai viszonyokba.

16c	A Mongol Birodalom a 13–14. században	17c	A Magyar Királyság a 13. században és a tatárjárás
------------	---------------------------------------	------------	--

A mongol veszély nagysága és a magyarországi tatárjárás együtt szemlélhető.

20a	Európa a 15. században	21a	Hunyadi János törökellenes harcai, 1441–1456
20b	Az oszmán-török állam terjeszkedése, 1300–1683	21b	Kelet-Közép-Európa Hunyadi Mátyás korában, 1458–1490

A török veszély nagysága együtt jelenik meg törökellenes harcainkkal, és mindez európai relációban is szemlélhető.

ÚJKOR

24a	A nagy földrajzi felfedezések és a korai gyarmatosítás a 15. század végétől a 17. század végéig	25a	A Magyar Királyság kultúrája a 13–16. században
24b	A világ megismerése	25b	A Magyar Királyság a Jagelló-korban, 1490–1526
24c	A világkereskedelem kialakulása		
26a	Európa a 16. században	27a	A mohácsi csatát követő belháború,

Katona András: Az új Történelmi atlasz középiskolásoknak rövid bemutatása

			1526–1541
		27b	A három részre szakadó ország, 1541–1590

Jól illusztrálja a két oldalpár, hogy a földrajzi felfedezések és a török behatolás hogyan távolította el a magyar államot az európai fősodortól, melyhez Hunyadi Mátyás idejében oly közel állt.

28a	Európa vallási képe a 16. század végén	29a	A három részre szakadt ország, 1590
28b	Európa vallási képe a 17. század végén	29b	Felekezeti és kulturális viszonyok a 16. század végén

Az európai vallási megosztottság viszont hazánk részekre szakadt területén is létrejött.

30a	A Habsburg Monarchia a 16. század végén	31a	Erdély gazdasága a 17. század első felében
30b	A tizenöt éves háború és a Bocskai-felkelés, 1591–1606	31b	Az erdélyi fejedelmek hadjáratai, 1619–1645 és az erdélyi–török háború, 1658–1662

Ezen az oldalpáron hazánk részei a Habsburg Monarchia viszonyrendszerében kerülnek bemutatásra.

34a	Szövetségi rendszerek a 18. század elején	35a	A törökök kiűzése Magyarországról, 1683–1699
34b	Oroszország terjeszkedése Kelet-Európában, 1462–1830	35b	A Rákóczi-szabadságharc, 1703–1711
		35c	Rákóczi kuruc államának nemzetközi kapcsolatai

Jól látható itt a török kiűzésére létrejött európai összefogás, valamint a Rákóczi-szabadságharc európai környezete is.

42a	Európa a Szent Szövetség korában, 1815–1849	43a	A Magyar Királyság a reformkorban
42b	Az ipari forradalom Európában 1850-ig	43b	A Habsburg Birodalom 1848 tavaszán–nyarán

Megfigyelhető a fejlődésbeli különbség Európa centruma és félperifériája között.

44a	Szabadságharc, 1., 1848. nyár–ősz	45a	Szabadságharc 3., 1849. tavasz
44b	Szabadságharc 2., 1848–1849. tél	45b	Szabadságharc 4., 1849. nyár

A szabadságharc valamennyi szakasza egy oldalpáron szemlélhető és elemezhető.

50a	Szövetségi rendszerek a 19. század második felében	51a	Az Osztrák–Magyar Monarchia etnikai képe, 1910
50b	Szövetségi rendszerek az első világháború előtt	51b	A Magyar Királyság ipara és bányászata 1910 körül
50c	Afrika gyarmatosítása 1914-ig	51c	Az Osztrák–Magyar Monarchia, 1867–1918
50d	Európa 1914-ben		

A háború előtti Európa a szövetségi rendszerekkel és az Osztrák–Magyar Monarchia fő problémájával, az etnikai viszonyokkal, valamint a fellendült magyar gazdaság azonos oldalpáron jelenik meg.

JELENKOR

52a	Az első világháború Európában, 1914–1918	53a	A történelmi Magyarország felbomlása, 1918. november–1919. március
------------	--	------------	--

Katona András: Az új Történelmi atlasz középiskolásoknak rövid bemutatása

52b	Forradalom, bolsevik hatalomátvétel Oroszországban, polgárháború és intervenció Szovjet-Oroszországban, 1917–1922	53b	A Magyarországi Tanácsköztársaság (1919. március 21–augusztus 1.) harcai, 1919. április–augusztus
------------	---	------------	---

Az oldalpár első két térképe ok-okozati összefüggéseket, a második kettő pedig bizonyos párhuzamosságokat mutat be az egyetemes és magyar történelmi események között, középpontban a bolsevik hatalomátvétel következményeivel.

54a	Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és az új közép-európai határok, 1924	55a	A trianoni békeszerződés, 1920. június 4.
54b	Európa a Párizs környéki békék után, 1919–1924	55b	A trianoni békeszerződés gazdasági következményei

A közép-európai határátrendeződések a magyar Trianon politikai és gazdasági következményeivel együtt jelennek meg.

60a	Az európai zsidóság holokausztja, 1933–1945	61a	Magyarország területi gyarapodása, 1938–1941
60b	A magyarországi vidéki zsidóság gettósítása és deportálása, 1944	61b	Magyarország német megszállása, 1944. március 19.

Az európai és magyarországi zsidóság tragédiája párhuzamosan, hazánk időleges területgyarapodásával, majd függetlenségének elvesztésével együtt kerül bemutatásra.

64a	A megosztott Európa, 1945–1989	65a	Csehszlovák–magyar lakosságcsere, 1946–1947
64b	A megosztott Berlin, 1945–1989	65b	A magyarországi németek kitelepítése, 1946–1948
		65c	Népmozgások és kitelepítések Közép-Európában 1944–1952

Az európai háború tragikus egyetemes és magyar történelmi következményei egy oldalpáron kerülnek ábrázolásra.

66a	A kétpólusú világ és konfliktusai, 1945–1989	67a	Forradalom Budapesten, 1956. október 23.
		67b	Harcok a Corvin köz környékén, 1956. október 24–29.
		67c	Harcok Budapesten, 1956. november 4–11.
		67d	Sortűzek Magyarországon, 1956

A világtérképen csak pontnyi konfliktust jelentő 1956-os forradalom és szabadságharc hazánk 20. századi történelmének, egyetemes történelmi jelentőségű meghatározó eseménye.

Hogyan járulnak hozzá a mellékletek az atlasz eredményes használatához?

Helynévmutató (75–81. oldal)

A viszonylag részletes helynévmutató elsősorban a **kerettantervi helyneveket** tartalmazza (**vastag betűs szedéssel kiemelve**), másodsorban – és ez a számosabb – a tankönyvekben előforduló helyneveket emeltük ki benne, *dőlt betűkkel megadva a legfontosabb előfordulásokat*. A viszonylagos részletesség azt jelenti, hogy ezen óhatatlanul szerény válogatás valamennyi atlaszbeli megjelenését igyekszik feltüntetni, a tudományos művek helynévmutatóit megelőlegezve az érettségi előtt álló fiataloknak. A helynévmutató

színekben is differenciál: a piros (pontosabban bíbor) szedésűek a magyar történelmi helynevek és előfordulásai.

Képes térképkereső évszámokhoz (82–85. oldal)

Mivel a rendelkezések¹⁰ az érettségi vizsgán tiltják kronológiai adattáblázat használatát a történelmi atlaszban, ezért újszerű időrendi táblát készítettünk. A Képes térképkereső évszámokhoz a megfelelő korokhoz rendelt időszakok (őskor-ókor, középkor, kora újkor, újkor és jelenkor, az utóbbi 1. 1914–1939, 2. 1939–1945, 3. 1945–1968, 4. 1968–2004. bontásban) mentén megadja kerettantervi évszámadatokat. (Az időszak felett **kék dátumokkal az egyetemes történelmi**, alatta pedig **bíborral a magyar történelmi évszámok** szerepelnek.) Megadja a dátumokat, de nem nevezi meg eseményeket, hanem képpel, illetve a térképes előfordulásra vonatkozó szám- és betűjelöléssel utal rájuk, tehát egyfajta rejtvényes megoldást kínál a „megfejtésükre”. Megoldásunk a diákokat az egyes térképek használatára ösztönzi az évszámkereséshez.

Címerek a magyar állam történetéből (86. oldal)

A melléklet ezen része nem szokványos eleme az iskolai történelmi atlaszoknak. Ugyanakkor igen hasznos és érdekes tájékoztató, amely a 12. századtól a 20. század végéig 8 királyi és 8 állami címerünket tartalmazza, szigorúan időrendben. Valamennyi címerhez rövid tájékoztató szöveget mellékelünk, amelyek egyes elemei a heraldikába is bevezetnek (pl. a címereken a jobb és bal oldal a viselője, és nem a szemlélője nézőpontjából értelmezhető).

30 magyar vonatkozású történelmi emlékhely a Kárpát-medencében (előlső belív)

A képes tablószerű melléklet a történelmi és a jelenlegi magyar határok feltüntetésével a magyarság legfontosabb Kárpát-medencei építészeti emlékeit jeleníti meg. Ezek fele a jelenlegi, másik fele pedig ma már az elcsatolt területeken található. A zágrábi székesegyház (korábban Szent István-katedrális) a csaknem évezredes magyar-horvát együttélésre való utalás. Ezen kívül még 8 erdélyi, 3 felvidéki, 2 kárpátaljai és 1 szerbiai helyszínen került a válogatásba, a 15 jelenleg is Magyarországhoz tartozó mellett. Mindezek nem titkoltan azzal a céllal is kerültek az atlaszba, hogy velük kapcsolatban további anyaggyűjtésre és felkeresésükre ösztönözzék a tanulmányozókat.

A kulturális világörökség magyar vonatkozású helyszínei a Kárpát-medencében (hátsó belív)

Ezen a képes tablószerű ábrázoláson is közel azonos arányban szerepelnek jelenlegi határainkon belüli és azon kívüli helyek. A 8 jelenlegi magyarországi helyszínen mellett itt 4 felvidéki, 2 erdélyi és 1 burgenlandi található. Nem véletlenül szerepel mindkét képes tablónk bal felső sarkában az „Amit látni kell” játékos pecsét.

*

Atlaszunkat nagy gonddal és szeretettel készítettük az ifjú használóknak. Azt szerettük volna elérni, hogy forgatóik kedvet kapjanak más történelmi térképek keresésére és tanulmányozására, vagy akár csak nézegetésére is könyvekben, neten egyaránt. Természetesen nem gondoljuk, hogy munkánk – minden jószándék mellett is – hibátlan lenne. Szívesen vesszünk ezért segítőszándékú észrevételeket, legyenek azok tartalmiak,

Katona András: Az új Történelmi atlasz középiskolásoknak rövid bemutatása

vagy az atlasz használatát javítani akarók. De a latin mondást idézve: „De gustibus non est disputandum”, azaz „Az ízlésről nem lehet vitatkozni.”

JEGYZETEK

- ¹ A szakanyag összeállításában felhasználtam a jelzettek mellett Pálincás Mihály és Tarján M. Tamás nem publikált szakanyagát is. Köszönet értük a szerzőknek. (K. A.)
- ² Raktári szám: FI-504010903/2, ISBN 978-963-436-159-6. Szerkesztőbizottság: Kaposi József (elnök), Hermann Róbert, Kojanitz László, Nánay Mihály, Ötvös Zoltán, Pók Attila, Száray Miklós. Vezetőszerkesztő: Katona András; szerkesztők: Borhegyi Péter, Pálincás Mihály; a térképeket tervezte és szerkesztette: Nagy Béla; a digitális tartalmakat fejlesztette: Madarász Endre, Benedek Richárd.
- ³ A történelem érettségi vizsgán használható segédeszközökről a 40/2002. (V. 24.) OM rendelet rendelkezik: https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/erettsegi/vizsgakovetelmenyek2017/tortenelem_vi.pdf. (Letöltés: 2019. ápr. 29.)
A vizsgaleírás szerint a történelem érettségi vizsgákon kizárólag az állami tankönyvfejlesztésért és kiadásért felelős szerv által kiadott, kronológiai adattáblázatot nem tartalmazó középiskolai történelmi atlasz használható. Ezek közül a legalaposabb és legrészletesebb az itt ismertetésre kerülő kiadás.
- ⁴ Raktári szám: FI-504010903, ISBN 978-963-682-880-6
- ⁵ Raktári szám: FI-504010903/1, ISBN 978-963-436-002-5
- ⁶ Összeállította: Engel Mária, Katona András és Nánay Mihály. A bírálóban még részt vett: Kas Géza, Lányi Erzsébet, Ötvös Zoltán, Péterfi Gábor, Tarján M. Tamás.
- ⁷ Tankönyvi és atlasztérképek: <http://tortenelemoktatok.hu/allasfoglalasok/a-szerkeszto-bemutatja-ujgeneracios-tortenelemi-atlasz-kozepiskolasoknak.html> (Letöltés: 2019. ápr. 11.)
- ⁸ <https://player.nkp.hu/play/221924/false/undefined> (Letöltés: 2019. ápr. 29.)
- ⁹ Hermann Róbert meghatározása szerint: „A hadászathoz tartozott a hadtestek vagy azoknál nagyobb kötelékek, például hadseregek által megvívott csata, amely döntő módon befolyásolta a hadjáratot vagy az egész háború lefolyását. Az ütközet hadtestek vagy annál kisebb erők által vívott harc, amely nem befolyásolja döntő módon a hadjárat eredményeit.” (Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. Zrínyi, Budapest, 2004)
- ¹⁰ 24/2017. (X. 3.) EMMI rendelet „3. §: A 2017/2018. tanév vizsgaidőszakaiban az érettségi vizsgán az állami tankönyvfejlesztésért és kiadásért felelős szerv által kiadott, kronológiai adattáblázatot nem tartalmazó középiskolai történelmi atlasz” ... használható.